

Nəsimi və davamçılarının əlyazmaları dünya kitabxanalarında

Paşa Kərimov

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun direktor
müavini, filologiya üzrə elmlər doktoru*

Nəsiminin anadilli divanı ilk dəfə İstanbulda, 1844-cü ildə, sonra yenə orada 1871 və 1880-ci illərdə nəşr edilmişdir. Sonrakı dövrlərdə şairin divanı Türkiyədə dəfələrlə işıq üzü görüb. Görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz Azərbaycanda ilk dəfə olaraq 1926-cı ildə Bakıda, “Kommunist” mətbəəsində böyük şairimizin şeirlər toplusunu nəşr etdirmişdir. Kitab yazdığı “Seyid İmadəddin Nəsimi” adlı ön sözdə şairin türk, fars və ərəb dillərində üç divan yazdığını məlumat verən S.Mümtaz müxtəlif əlyazmalardan, cüng və bəyazlardan onun şeirlərini bir kitab halında toplayaaraq oxuculara təqdim etdiyini bildirir (1, s. 9). Sonda Nəsimi şeirlərində işlədilən əski türk sözlərinin lüğəti verilmişdir.

Azərbaycanda Nəsimi əsərlərini nəşr etdirən tədqiqatçılardan Mirzağa Quluzadə, Həmid Araslı, Cahangir Qəhrəmanov, Əlyar Səfərli, Qəzənfər Paşayev və Teymur Kərimlinin adlarını çəkmək olar. Şairin anadilli divanının, onun əlyazma nüsxələrinin tədqiqi sahəsində professor Cahangir Qəhrəmanovun xidmətlərini xüsusilə qeyd etmək istərdik. Alim 1969-cu ildə “İmadəddin Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətni və leksikası” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, 1973-cü ildə böyük şairin 600 illik yubileyi geniş miqyasda qeyd edildiyi bir zamanda nəşr etdirdiyi üç cildlik “Nəsimi. Əsərlər” adlı kitabda Nəsiminin anadilli divanının elmi-tənqidi mətnini tədqiqatçılara təqdim etmişdir (2). Ərəb qrafikası ilə yazılmış bu mətni xəttat Qulam Darabadi köçürmüşdü. Kitabın elmi redaktoru akademik Həmid Araslı idi. C.Qəhrəmanov şairin divanının elmi-tənqidi mətnini tərtib edərkən aşağıdakı əlyazma və çap nüsxələrindən istifadə etmişdi: AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan XVI əsrə aid M-227 şifrlı və yenə orada saxlanan 1700-cü ildə Mirzəxan vələdi-Məlik Şeyx Bünyad Salbaninin köçürdüyü M-188 şifrlı əlyazmalar; İrəvanın Matenadaran Qədim Əlyazmalar İnstitutunda 517-ci nömrə altında saxlanan, 1661-ci ildə Hüseynəli ibn Səfəreli tərəfindən köçürülmüş əlyazma; Rusiya EA Sankt-Peterburq bölməsində B-4019 şifri altında saxlanan, 1793-cü ildə Buxarada köçürülmüş əlyazma nüsxəsi; Özbəkistan EA Şərqşünaslıq İnstitu-

tunda mühafizə edilən, 1877-ci ildə Buxarada Mir Nəsimullah Buxari tərəfindən köçürülmüş əlyazma; Nəsimi əsərlərinin 1880-ci ildə İstanbulda, “Əxtər” mətbəəsində, Bakıda, “Kommunist” mətbəəsində çap edilmiş nüsxələri. Tədqiqatçı əlyazma və nəşrlər arasında olan bütün nüsxə fərqlərini tənqidi mətnə göstərmişdir. O, nüsxələr arasında olan bütün qrafik, imla, leksik və qrammatik fərqlərə diqqət yetirmiş, onları xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Alim şairin əsərlərinin yalnız bədii vüsətinə, şeiriyyətinə, ideya və məzmununa diqqət yetirməmişdir. Burada Nəsiminin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafındakı rolu, onun əsərlərinin müxtəlif dövrlərdə üzü köçürülmüş əlyazmalarında əksini tapmış dil vahidləri, onların dilimizin ayrı-ayrı dövrlərində işlənmə xüsusiyyətləri də nəzərə alınmışdır.

Qeyd edək ki, professor Mirzağa Quluzadə 1962-ci ildə Nəsiminin seçilmiş şeirlərini nəşr etdirərkən onun divanının Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan iki əlyazma nüsxəsindən istifadə etmişdi.

Son illərdə xarici ölkə kitabxanalarında axtarışlar aparmış, Nəsimi əsərlərinin bir sıra yeni, naməlum əlyazmalarını əldə etmişik.

Ankaranın Milli Kitabxanasından əldə edilmiş, 103-cü nömrə altında saxlanan Nəsimi divanı “Divani-Seyyid əleyhürrəhmə əlgüfran” (“Rəhmətlik, günahları bağışlanmış Seyid Nəsiminin divanı”) sözləri ilə başlanır, 83 vərəqdən ibarətdir (3).

Böyük Azərbaycan şairinin həmin kitabxanada saxlanan, sürətini əldə etdiyimiz ən iri həcmli lirik şeirlər toplusu-divanının əlyazması 308 vərəqdən ibarətdir, “Divani-Həzrəti-Seyyid Nəsimi qəddəsə sirühül əziz” (Həzrət Seyid Nəsiminin divanı, əziz qəbri pak olsun) sözləri ilə başlanır. Buraya 711 qəzəl, 6 tərcibənd, 3 məsnəvi, 9 müstəzad, 5 müxəmməs, 3 qitə, 603 rübai daxildir. Ətraflı nəzərdən keçirdikdə buradakı şeirlərin hamısının İmadəddin Nəsimiyə məxsus olmadığını, bir qisminin eyni təxəllüslə yazan başqa müəlliflərə də aid olduğunu görürük. Məlum olduğu kimi, bir sıra hürufi şairlər öz ideyalarını yaymaq üçün və ya böyük şairimizə heyran olduqlarına görə şeirlərini “Nəsimi” təxəllüsü ilə yazmışlar. Nəsiminin bu divan nüsxəsindəki beş müxəmməsi nəzərdən keçirdikdən sonra bu əsərlərin üslubuna, bədii keyfiyyətlərinə əsasən onların müəllifinin başqa Nəsimi olduğunu iddia edə bilərik. Ümumiyyətlə, indiyədək nəzərdən keçirmək imkanına malik olduğumuz Nəsiminin anadilli divanlarında onun müxəmməsinə rast gəlmirik.

Nəsimi əlyazmalarının araşdırılmasının onun ədəbi irsi ilə bərabər tərcümeyi-halının da daha ətraflı öyrənilməsinə yardım etdiyinə şübhə yoxdur. Şairin hansı təxəllüsündən nə vaxt istifadə etməsi onun tərcümeyi-halı ilə bağlı olan məsələlərdəndir. Məlum olduğu kimi, sənətkar “Nəsimi” ilə bərabər “Hüseyni”, “Seyyid”, “Seyyid Nəsimi”, “Haşimi” təxəllüslərindən də istifadə edib, bəzi əlyazmalarda onun təxəllüssüz şeirlərinə də rast gəlmək olar. Bəzi tədqiqatçılar göstərir ki, şair yaradıcılığa yeni qədəm qoyduğu gənclik illərində “Hüseyni” təxəllüsündən (tədqiqatçılar göstərir ki, şair bu təxəllüsü əsl adı Hüseyn olan Həllac Mənsura pərəstiyi etdiyi üçün götürmüşdür) daha çox istifadə etmiş, Fəzlullah Nəimi ilə görüşüb hürufilik təriqətini qəbul etdikdən sonra isə “Nəsimi” təxəllüsündən istifadə etməyə başlamışdır. “Nəsimi” təxəllüsünün Fəzlullahın “Nəimi” təxəllüsünə bənzəməsi bu ehtimalı daha da gücləndirir. Böyük sənətkarın anadilli divanının yeni əldə edilən əlyazma nüsxələrinin nəzərdən keçirilməsi onun eyni zamanda, paralel olaraq bir neçə təxəllüsdən (xüsusilə də “Nəsimi” və “Hüseyni” təxəllüsləri nəzərdə tutulur) istifadə etməsi ehtimalını irəli sürməyə imkan verir. Məsələn, Tehranın Məclis kitabxanasından surəti əldə edilən Nəsimi divanı 140 vərəqdən ibarətdir (4). Nəstəliq xətti ilə köçürülmüş bu nüsxədə şairin “Nəsimi” ilə bərabər “Hüseyni”, “Seyid” təxəllüsləri ilə yazdığı şeirləri də vardır.

Surəti Ankara Milli Kitabxanasından əldə edilmiş 105 vərəqdən ibarət 06 MİL YZA9395 şifrlı divan əlyazmasının sərlövhəsində “Divani-Həzrəti-Seyyid Nəsimi” (“Həzrət Seyid Nəsimi divanı”) sözləri yazılsa da, buradakı şeirlərin çoxu “Hüseyni” təxəllüsü ilə yazılıb (5). Həmin kitabxanadan alınmış, 06 MİL YZA 3445 şifri altında saxlanan 124 vərəqdən ibarət divan əlyazmasında həm “Nəsimi”, həm də “Hüseyni” təxəllüsləri ilə yazılmış şeirlər vardır (6).

Surətini Ankara Milli Kitabxanasından əldə etdiyimiz 06HK108 şifri Nəsimi divanı əlyazması bir neçə baxımdan böyük maraq doğurur (7). Bu divanın 1b vərəqindəki başlıqda “Bismillahir-rəhmanir-rahim” sözlərindən sonra “Kitabi-Seyyid Nəsimi əl-Hüseyni” (Seyid Nəsimi əl-Hüseyninin kitabı) yazılmışdır. Bu fakt göstərir ki, şairin “Hüseyni” təxəllüsü kifayət qədər geniş oxucu kütləsinə məlum olmuşdur. Bundan başqa, 134 vərəqdən, müxtəlif janrlarda yazılmış şeirlərdən ibarət bu divanın əvvəlində kitabın görkəmli mütəəvvif Hacı Bəktəş Vəlinin ardıcılı, bəktəşilik təriqətinə məxsus Mömin Dədə təkyəsinə vəqf edildiyi, geniş oxucu kütləsinin istifadəsi üçün bağışlandığı barədə qeyd vardır. Nəsiminin həyatının müəyyən dövründə bəktəşilərlə yaxınlaşdığı barədə məlumatımız vardır. Ümumiyyətlə, hürufilərlə bəktəşilər arasında yaxınlıq olmuşdur. Hürufilər təqib edilərək Anadoluya getdikləri zaman bəktəşilər onlara yardım etmiş, sığınacaq vermişlər. Bu əlyazma nüsxədəki qeyd göstərir ki, Nəsimi bəktəşi təriqətinin nümayəndələri arasında hörmət sahibi olub, onun şeirləri bu mühitdə sevilərək oxunub.

Nəsimi irsinin geniş miqyasda yayıldığına əsas göstəricisi onun əsərləri ilə bərabər ardıcıllarının da əsərlərinin dünyanın müxtəlif kitabxanalarında saxlanan əlyazma nüsxələridir. Araşdırmalar göstərir ki, hürufiliyin yayılması və təbliğində şairin şeirləri əsas rol oynamışdır. Təsədüfi deyil ki, onun ölümündən sonra da hürufi şairlər ideyalarını yaymaq üçün “Nəsimi” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışlar.

Süruri XV əsrin sonu-XVI əsrin əvvəllərində yaşamış hürufi şairimiz, şeirlərində Nəsimi ənənələrini davam etdirmiş, haqqında çox az məlumata malik olduğumuz, ədəbiyyat tariximizdə ancaq bir neçə şeirindən söhbət gedən sənətkarımızdır. O, bir müddət Şah İsmayıl Xətəinin sarayında Həbib, Şahi, Matəmi, Qasimi, Tüfeyli ilə bərabər şeir məclislərində iştirak etmişdir. Bunlardan Tüfeyli də hürufi şairidir. Süruri sonradan Türkiyəyə köçmüş, burada böyük nüfuz qazanmış, yerli şairlərə təsir etmiş, burada da vəfat etmişdir. Süruri də Nəsimi kimi şeirlərində insanı “*bəşər surətli Həqq*” adlandırır:

*Zülfü qaşü kipriyindən, ey bəşər surətli Həqq,
Kaşifi-sirri-tilismü gənci-Quran olmuşam.*

Sürurinin qəzəllərində Nəsimi ruhu, Nəsimi ədəsi, onun şeirlərinin ritmi özünün ifadəsini tapır. Nəsimi kimi o da hürufi ideyalarını təbliğ edərkən özünü, öz şəxsiyyətini ön plana çəkir:

*Ol mənəm ki kaşifi-gənci-tilsimi-aləməm,
Vaşifi-sirri-kəlamüllahü vəchi-adəməm.*

*“Küntü kənz”in gövhəri nitqimdən olmuşdur zühur
Dürri-vəhdət məndədir, yəni ki, gənci-mübhəməm...*

*Ol Süruriyəm ki, mən ruzi-əzəldən ta əbəd,
Fəzli-Həqqin bəndəsiyəm, padşahi-ələməm.*

Son dövrlərdə Sürurinin anadilli şeirlər toplusu – divanının sürətlərini Vatikanın Apostol, İstanbul Süleymaniyyə və Manisa şəhər kitabxanalarında saxlanan əlyazma nüsxələrini əldə etmişik. 192 vərəqlik Vatikan əlyazmasının 184 vərəqində şairin şeirləri köçürülmüşdür (8). Nüsxə rikabə-Şərq paginasıyası ilə səhifələnmişdir. Yəni hər səhifənin sonunda növbəti səhifədə yazılacaq ilk söz qeyd edilmişdir. Bu səhifələnmə üsulunun qüsurlu cəhəti ondan ibarətdir ki, ortadan neçə səhifənin düşdüyünü bilmək mümkün deyil. Əlimizə 931 beyti çatmış bu divan nüsxəsinin bəzi səhifələrinin kənarlarında xalq təbabətinə aid qeydlər, sonra mətnə aid olmayan yazılar vardır.

Süruri divanının İstanbul Süleymaniyyə kitabxanasında saxlanan nüsxəsində 187 qəzəl, 5 mürəbbə, 1 müxəmməs vardır (9). Şairin divanının Manisa nüsxəsi 37 vərəqlik əlyazmanın 23 vərəqinə köçürülüb, burada müxtəlif janrlarda şeirlər vardır (10). Süruri şeirlərindən sonra əlyazmada “Dana” təxəllüslü hürufi şair Mir Seyid Əlinin, Nəsiminin farsca şeirləri köçürülüb. Sonda əlyazmanın 1570-ci ildə Hələb şəhərində mərhum dərviş Bayram Babanın dərgahında köçürüldüyü barədə qeyd vardır. Bu fakt göstərir ki, Nəsiminin ölümündən sonra hürufilər, Nəsimi ənənələrinin ardıcılıqları bir sıra bölgələrdə olduğu kimi böyük şairimizin vəhşicəsinə qətlə yetirildiyi Hələb şəhərində də fəal olmuş, ayrı-ayrı təkyələrdə toplaşaraq hürufiliyi, Nəsiminin və onun davamçılarının ədəbi irsini köçürmüş, yaymış təbliğ etmişlər.

Seyid Yəhya Bakuvinin yetirməsi, əslən Türkiyənin Aydın elindən olan ilk gənclik illərindən Azərbaycana gələrək ömrünün sonuna qədər burada yaşamış Dədə Ömər Rövşəni (?-1487) anadilli poetik yaradıcılığında Nəsimi şeirlərinin təsiri mühüm yer tutur. Şairin əsərlərinin 39 əlyazması barədə məlumat verən professor Azadə Musayeva onun külliyyatının elmi-tənqidi mətnini tərtib edərkən 7 nüsxədən istifadə etmişdir. Bu nüsxələr aşağıdakılardır: AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan B-778 və B-3972 şifrlı 2 əlyazma (hər ikisi XVI əsrdə köçürülmüşdür); Vatikanın Apostol kitabxanasında Vat.Turco 244 şifri altında saxlanan XVIII əsrə aid əlyazma; Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunun kitabxanasında B-1206 şifri altında mühafizə edilən 1604-cü ildə köçürülmüş nüsxə, İstanbul Topqapı sarayı muzeyində H-928 şifrəsi altında mühafizə edilən 1619-cu ildə köçürülmüş əlyazma; Marburq Dövlət Kitabxanasında Mg-2770 şifri altında qorunan, köçürüldüyü vaxt bəlli olmayan nüsxə; Upsala Universiteti kitabxanasında saxlanan, U-502 şifrlı, 1657-ci ildə köçürülmüş əlyazma (11, s. 128).

Nəsimi irsindən təsirlənmiş sənətkarlardan biri də görkəmli Azərbaycan mütəəssəvvif şairi Şeyx İbrahim

Gülşəni Bəndəidir (1426-1533). Dünya kitabxanalarında onun əsərlərinin onlarla əlyazmaları saxlanmaqdadır. A.Musayeva şairin türk divanını nəşrə hazırlayarkən aşağıdakı 6 nüsxədən istifadə edib: Ankara Milli Kitabxanasında saxlanan, 1530-cu ildə köçürülmüş FB-127 şifrlı nüsxə; Rusiya Elmlər Akademiyası Sankt-Peterburq bölməsində B-1206 şifri altında saxlanan, 1614-ci ildə köçürülmüş əlyazma; Vatikanın Apostol kitabxanasında mühafizə edilən XVIII əsrə aid Vat.Turco 216 şifrlı nüsxə; İstanbul Universiteti Kitabxanasındakı T.890 şifrlı köçürülmə vaxtı məlum olmayan əlyazma; İstanbul Millət Kitabxanasında 379-cu nömrə altında saxlanan, tarixi bəlli olmayan nüsxə (12, s.126).

Tədqiqatçılar Nəsimi irsinin XV əsr Azərbaycan şairi, orta əsrlərdə mühacirət ədəbiyyatımızın nümayəndələrindən biri Xəlili yaradıcılığına nəzərəcarpan dərəcədə təsir etdiyini göstərmişlər. Onun əsərlərinin onlarla nüsxələri müxtəlif kitabxanalarda mühafizə edilməkdədir. A.Musayeva şairin əsas əsərlərindən biri olan “Firqətnamə” məsnəvisini nəşr etdirərkən onun Sankt-Peterburq, Berlin və İstanbul nüsxələrindən istifadə etmişdir (13, s.147).

Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı, XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olmuş Cahanşah Həqiqi hürufi təriqətinə mənsub olmuş, Nəsiminin təsiri ilə əsərlər yazmışdır. Onun anadilli divanının 4 nüsxəsi məlumdur: Londonun Britaniya muzeyində Or.9493 şifri altında saxlanan, 1488-ci ilin sentyabrında Qənbərli tərəfindən köçürülmüş əlyazma. 86 vərəqdən ibarət bu nüsxədə türkcə 96 qəzəl və farsca bir müstəzad vardır; İrəvanın Qədim Əlyazmalar İnstitutunda 965-ci nömrə altında saxlanan 54 vərəqdən ibarət əlyazma. Burada 79 farsca qəzəl, 58 türkcə qəzəl və 76 tuyuq vardır. 1474-1475-ci illərdə şairin ölümündən 7-8 il sonra köçürülüb, İstanbul Süleymaniyyə kitabxanasında 3808-ci nömrə altında saxlanan 107 vərəqdən ibarət nüsxə. Burada farsca 31 məsnəvi, 1 müstəzad, 112 qəzəl, türkcə 94 qəzəl, 29 tuyuq vardır; Ankara Universiteti Dil, Tarix və Coğrafiya fakültəsi kitabxanasında qorunan 2221 nömrəli 26 vərəqdən ibarət əlyazma. Əlhac Hüseyn tərəfindən 1776-1777-ci illərdə köçürülən əlyazmada 80 qəzəl vardır (14, s.59-60).

Bu yaxınlarda Tehranın Məclis Kitabxanasından Səfəvilər dövründə yaşamış, yaradıcılığında Nəsimi irsindən bəhrələnən, onun qəzəlinə təxmis yazmış Təbrizli Heydərinin farsca divanının surətini əldə etmişik (15). 154 vərəqdən ibarət bu əlyazma külliyyata şairin lirik şeirlərindən ibarət divanı, müxtəlif münasibətlərlə, ayrı-ayrı şəxslərə həsr etdiyi əsərlər, qəsidələr daxil edilmişdir. Nüsxədə 1572 il tarixi qeyd edilib (15). Təzkirəçilər göstərir ki, Heydəri gözəl şeirlər müəllifi olub, Məkkə və Mədinəni ziyarət edib, üç dəfə Hindistana gedib. Üçüncü Böyük Moğol imperatoru, əlli ilə qədər hakimiyyətdə olmuş Cəlaləddin

Məhəmməd Əkbər şaha (1556-1605) həsr etdiyi qəsidəyə görə yüksək məbləğdə – on min rupi mükafat, xələt və bir at alıb. XVI əsrin sonlarında vəfat etmiş Heyrətinin surəti əldə edilən külliyyatında Əkbər şaha həsr edilmiş həmin qəsidə də vardır.

Yaradıcılığında Nəsimi şeirlərindən təsirlənən, onun qəzəlinə təxmis yazmış, XVI əsrdə yaşamış, Osmanlı şairi sayılan Heyrətinin türkcə divanının surətini Ankara Milli Kitabxanasından əldə etmişik (16). “Divani-Heyrəti” sərhlövəsi ilə başlanan bu divan sondan naqis olsa da, buradakı şeirlər bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilməsində, Anadoluda, Osmanlı imperatorluğunun müxtəlif bölgələrində Nəsimi irsinin yayılmasının öyrənilməsində bizə yardım edir. Divanın əlimizə çatmış hissəsi 105 qəzəl və 46 beytlik tərcibənddən ibarətdir. Heyrəti divanındakı şeirlər təzkirələrdə onun dərviş xasiyyətli, şiəməzhəb olduğu barədə deyilənləri təsdiq edir. Beytlərindən birində Heyrəti qürbətdə yaşadığını, geriye – Əcəm mülkünə qayıtmaq istədiyini deyir:

*Zəf ilə bu qürbətdə acəb necə olu halım,
Qalmadı Əcəm mülkünə varmağa macalım.*

Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə “Əcəm diyarı” dedikdə İran və Azərbaycan başa düşülürdü. Bu fakta əsaslanaraq, şairin əslən Azərbaycan türkü olduğunu, sonradan naməlum səbəbdən məkanını dəyişdiyini ehtimal etmək olar. Onun şeirlərinin Azərbaycan türkcəsinə yaxın bir dildə yazılması bu ehtimalı daha da gücləndirir. Divandakı şeirlərdən birindən məlum olur ki, Heyrəti Makedoniyanın paytaxtı Üsküp (Skopye) şəhərində, Vardar çayının sahilində yaşamışdır. Heyrəti hürufi olmasa da, Nəsimi şeirlərinin təsiri

ilə “Gəlür”, “Ancaq”, “Yox”, “Gərək”, “İmiş”, “Bu gün”, “Eylədün”, “Kibi”, “Etdi” və s. rədifli qəzəllər yazmış, onun işlətdiyi obraz və məcazlardan bəhrələnməmişdir. Heyrətinin 1534-cü ildə vəfat etdiyi barədə məlumatımız vardır.

Bəlli olduğu kimi, hürufilər 1394-cü ildə Fəzlul-lah Nəsiminin Əmir Teymurun əmri ilə qətlə yetirilməsindən sonra, özləri də təqib olunduqlarına görə Azərbaycandan Anadoluya və Suriyaya mühacirət etmişlər. Bunlardan biri də Nəsiminin müridi-xəlifəsi, onunla birlikdə Azərbaycandan Anadoluya köçən, “Bəşarətnamə” və “Gəncnamə” adlı iki məsnəvi müəllifi, hürufi şair Rəfiidir. Türkiyəli tədqiqatçı Günay Qut əsərlərinin dil xüsusiyyətlərinə əsasən onun şirvanlı olduğu ehtimalını irəli sürmüşdür. Rəfiinin məsnəvilərinin əlyazmaları dünyanın bir sıra kitabxanalarında mühafizə edilməkdədir. Şairin “Bəşarətnamə” məsnəvisinin surətini İranın Məlik kitabxanasından əldə etmişik (17). Əsərin bu nüsxəsində:

*Bəşarətnaməyi-Fəzli-İlahi,
Bilən görür qamu əşya kəmahı*

-beyti sərhlövə kimi verilmişdir.

XVI əsrdə Türkiyədə yaşayan Nəsimi ardıcıl-larından olan Üsuli haqqında təzkirələr bildirirlər ki, Yenicevardarlı olan şair Misirə gedib İbrahim Gül-şəninin müridi olmuş, onun ölümündən sonra vətəninə qayıtmış, bir neçə dəfə məkanını dəyişmiş, 1534-cü ildə vəfat etmişdir. Lətif təzkirəsində onu Nəsimi tərzində şeirlər yazan sənətkar adlandırır. Bildirir ki, Üsulini “Fəzlullahi-sani və sirri-Seyyid Nəsimi” (“İkinci Fəzlullah və Seyid Nəsiminin sirri”) adlandırmışlar (18, s.452). Türk alimi Əbdülbaqi Gölpınarlı 1953-cü ildə İstanbulda çap etdirdiyi “Nəsimi-Üsuli-Ruhi” kitabında göstərir ki, Üsuliyə Nəsimi kimi tam mənası ilə hürufi şair demək mümkün olmasa da o, hürufi inanclarını mənimsəmiş sənətkar olmuşdur (19, s.14). Dünya kitabxanalarında Üsulinin bir sıra divan nüsxələri saxlanmaqdadır.

XVI əsrdə yaşamış türkdilli divan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Ruhi Bağda-dinin yaradıcılığında Nəsiminin təsiri özünü gös-tərməkdədir. Əbdülbaqi Gölpınarlı şairin bəhrələndiyi, özünə ustad saydığı sənətkarlar barədə yazır: “Ruhi İran şairlərindən Hafizdən, türk şairlərindən xüsusilə Nəsimi və Füzulidən, sonra da Nicati, Baqi, Ali və Əzimizadə Halətidən ilham almışdır. Ali hürufi nə-şəsinə sahib və xəlvəti təriqətinə mənsub gəlibolulu bir zətdir” (19, s. 23). Şairin əsərlərinin əlyazma nüsxələri dünya kitabxanalarında, daha çox Türkiyə kitabxanalarında mühafizə edilməkdədir. Tədqiqatçı A.Musayeva Ruhi Bağdadinin divanını Bakıda nəşrə hazırlayarkən Türkiyənin Süleymaniyyə kitabxanasın-da saxlanan üç, Topqapı Sarayı Muzeyi, İmperator,

Millət, Xosrov Paşa kitabxanalarının hər birində saxlanan bir nüsxəsindən, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı bir cüngdən istifadə etmişdir. (20, s.72).

Nəsiminin və onun ardıcılarının əsərlərinin dünyanın müxtəlif kitabxanalarına, əlyazma saxlanclarına səpələnmiş əlyazma nüsxələri böyük Azərbaycan şairinin İran, Orta Asiya daxil olmaqla Avropadan tutmuş Hindistana qədər yayılan nüfuzundan, ədəbi təsirindən xəbər verir. Adını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz əsərlər ətraflı araşdırıldıqda Nəsimi ədəbi məktəbinin geniş miqyası ortaya çıxacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Mümtaz Salman. Azərbaycan ədəbiyyatı. Sayı 10. Seyid İmaməddin Nəsimi. Bakı: "Kommunist" nəşriyyatı, 1926.
2. Nəsimi, İmadəddin. Əsərləri. Üç cildə. Elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanovundur. Bakı: Elm, 1973.
3. Nəsimi, İmadəddin. Divan. Əlyazma. Ankara Milli Kitabxanası, №103.
4. Nəsimi, İmadəddin. Divan. Əlyazma. Tehranın Məclis-Şurayə-İsmamiyə-İran kitabxanası, №44878.
5. Nəsimi, İmadəddin. Divan. Əlyazma. Ankara Milli Kitabxanası. Şifri: 06 Mil. YZA 9395.
6. Nəsimi, İmadəddin. Divan. Əlyazma. Ankara Milli Kitabxanası. Şifri:06 Mil. YZA3445.
7. Nəsimi, İmadəddin. Divan. Əlyazma. Ankara Milli Kitabxanası. Şifri:06 HK. 108.
8. Süruriyi-Əcəm. Divan. Əlyazma. Vatikanın Apostol Kitabxanası.
9. Süruriyi-Əcəm. Divan. Əlyazma. İstanbulun Süleymaniyyə Kitabxanası, №3777.
10. Süruriyi-Əcəm. Divan. Əlyazma. Manisa Şəhər Kitabxanası, №7844.
11. Musayeva Azadə. Dədə Ömər Rövşəni və külliyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
12. Musayeva Azadə. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi və türkcə divanı. İki cildə. I cild. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
13. Musayeva Azadə. Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin "Firqətnamə"si. Bakı: Nurlan, 2010.
14. Macit Muhsin. Karaqoyunlu hökumdarı Cihanşah və Türkçe Şiirleri. Ankara, 2002.
15. Heydəri. Divan. Əlyazma. Tehranın Məclis-Şurayə-İslamiyə-İran kitabxanası, №5181.
16. Heyrəti. Divan. Əlyazma. Ankara Milli Kitabxanası, №3433.
17. Rəfi. Bəşarətnamə. Əlyazma. Tehranın Məlik kitabxanası, №2384.
18. Latifi Tazkiresi. Hazırlayan: Mustafa İsen. Ankara: Aksağ Yayınları, 1999.

19. Gölpınarlı Abdulkə. Nesimi-Usuli-Ruhi. İstanbul: Varlık Yayınları, 1953.

20. Musabəyli Azadə. Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Ruhi Bağdadi divanı. 2 cildə. I cild. Bakı: "Elm və təhsil", 2011.

Pasha Karimov

The manuscripts of Nasimi and his followers in the libraries of the world

Summary

For the first time, on the basis of Turkish manuscripts, the Turkish diwan of Nasimi was published in 1844, 1871, 1880, in Istanbul. In Azerbaijan, the first publisher of Nasimi's works was the famous literary critic Salman Mumtaz. In 1926, he published a collection of his lyric poems on the basis of unique manuscripts in the Kommunist printing house. In the preface to the book entitled "Seyid Imadedin Nasimi" S. Mumtaz reports that he collected the poet's verses from different manuscripts, jung, in bayazes.

The researcher added to the book a glossary of old Turkish words, used in the poet's verses.

In the seventies of the 20th century, Professor Jahangir Ghagramanov published in three volumes a scientific and critical text of the Turkish diwan of Nasimi. To compose this text, he used two manuscripts from the Institute of Manuscripts named after Fuzuli of ANAS, one manuscript from the Yerevan Institute of Ancient Manuscripts Matenadaran, one manuscript from the St. Petersburg branch of the Russian Academy of Sciences, one list from the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan, Istanbul and Baku editions of Nasimi poems. Recently, it has been possible to obtain copies of a number of manuscripts of the Nasimi diwan, which are stored mainly in the libraries of Turkey and Iran.

Of great interest is the manuscript of the diwan of the poet, which consists of 308 sheets. The large size of the diwan attracts attention. This includes 711 ghazals, 6 tarjibands, 3 masnavi, 9 mustazad, 5 mukhammas, 3 kytas, 603 rubaies. Studies have shown that it belongs to Imadeddin Nasimi. They were written by Hurufi poets in order to spread their ideas.

In the new manuscript a lot of poems have been written under the pseudonyms Husseini, Sayyid, and Sayyid Nasimi. Some diwans use several pseudonyms. Manuscripts of the works of the followers of the great Azerbaijani poet are of great importance for studying the spread of the influence of Nasimi's works in the Middle East.